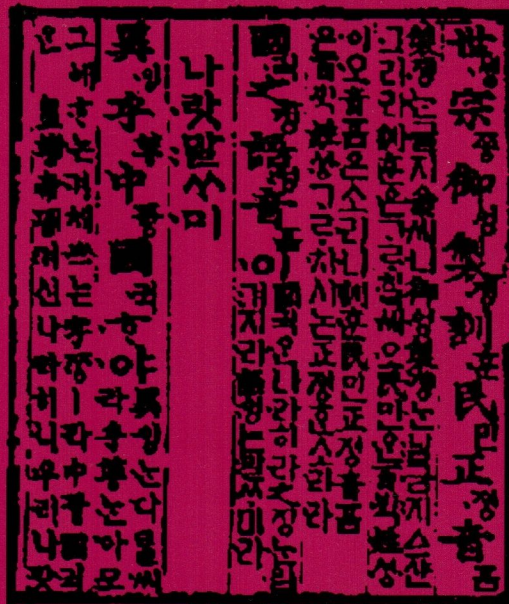
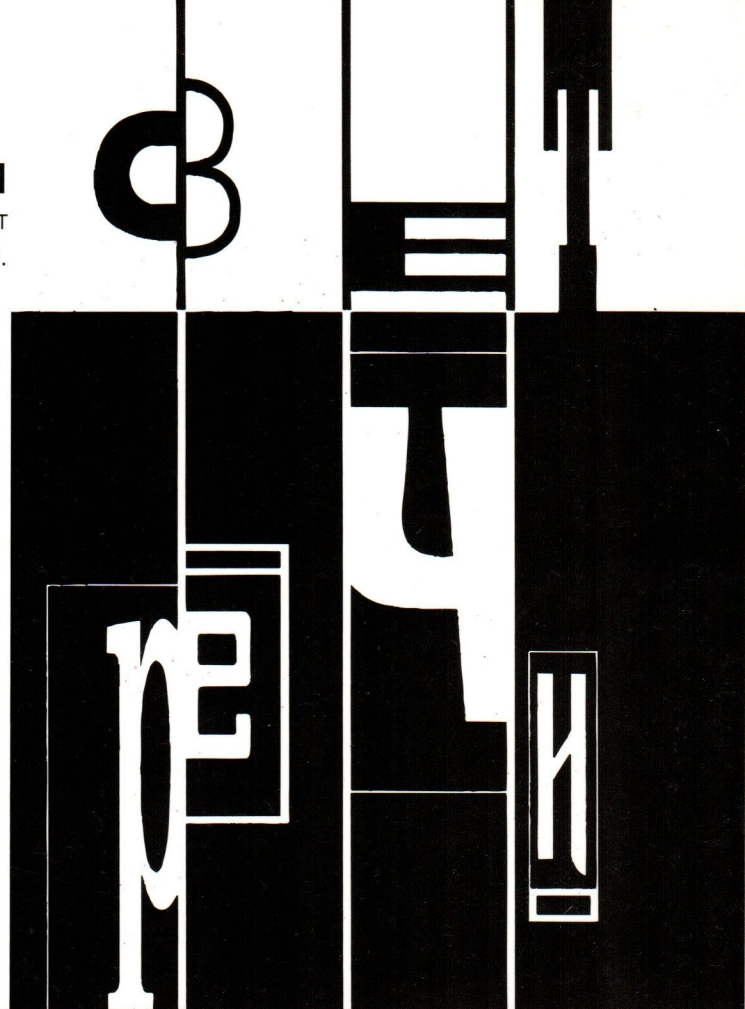

Свет речи
часопис за српски језик и књижевност
Београд 2005.

19-20

Дубина традиције

– 107 година од првог штампаног издања *Мирослављевог јеванђеља* –

Ненад Ивановић

Велики научни и издавачки подухвати имају покатак снагу, задужбинарску вредност и трајност равну оној која прати подизање културних грађевина. Они указују на доба коначне зрелости једне културе и, из времена у коме су настали, непрестано сведоче о њеној постојаности.

Године 1897, 1986. и 1998. обележене су трима издањима Мирослављевог јеванђеља, која, свако за себе, крунишу године великих напора и мукотрпног рада на њиховој појави. Читав један век у повести јужнословенске филологије остаје обележен овим трима, по српску културу изузетно битним књигама. Иако су веома различите, обједињује их то, што су се њихови творци често сусретали са најразличитијим тешкоћама које су се увек изнова показивале као нерешиве, и сваки пут, уз огромне напоре, увек изнова бивале превладаване. То што ове књиге уопште постоје, упркос свим околностима, већ их за нас чини драгоценим предметом проучавања, достојним и дивљења и спомињања.

Евангелие великославнога кнеза Мирослава, сина Завидина (писа грчки Глигориј диџк), издање Његова Величанства Александра I Обреновића „Ујединитеља“, Краља Србије, израђено у „Царској и Краљевској дворској и универзитетској Штампарији Адолфа Холцхаузена у Бечу“ године 1897, по много чему спада у најређе и најзанимљивије српске књиге икада штампане. Могло би се чак ићи толико далеко, да се тврди како је њена појава крајем 19. века изазвала исто онолико, у најблажу руку чуђења међу српским и аустријским библиофилима и другим љубитељима културе штампане речи, колико и појава оригинала међу монасима, преписивачима, илуминаторима и образованим племићима, седам векова пре тога. Овоме у прилог говори и чињеница да су обе владарске куће, и она Мирослављева (који је, као брат великог жупана Стевана Немање, крајем 12. века владао у граду Хуму, на крајњем северу захумске области), и она Обреновића, нас-

тојале да од ове књиге начине особиту породичну баштину, која ће сведочити о високој културној свести својих наручилаца.

Добивши 1896. године Мирослављево јеванђеље на дар од светогорских монаха, чиме је од стране највишег свештенства озваничен као легитимни наследник средњовековних српских владара лозе Немањића, краљ Александар га, на залагање двојице великих филолога, Стојана Новаковића (у то време председника Владе) и Љубомира Стојановића, предаје Стојановићу са налогом да се у Бечу нагоди око цене израде његовог фототипског издања. Стојановић је овај посао једва дочекао, будући да је од 1874. године маштао о оваквом подухвату.¹

Љубомир Стојановић је у Бечу проборавио од октобра 1896. до маја 1897. године. О томе сведоче његова писма пријатељу Петру П. Ђорђевићу, у којима Стојановић детаљно излаже своје проблеме око штампања фототипског издања Јеванђеља. Стојановић је, наиме, замислио да се свих 360 страна Јеванђеља штампа у боји и у природној величини, на страницама формата 47x34 центиметара. Ово је створило велике тешкоће везане пре свега за цену штампања књиге. Наиме, све до појаве прве комерцијалне фотографије у боји, у Америци, 40-их година 20. века, штампари су за бојене илустрације користили технику *фойолијнографије*, развијену 1798. од стране немачког картографа Алојза Сенefeldера. Основна замисао је била у томе да се фотографисани лист документа који се репродукује пројектује на нарочиту плочу, сачињену од кречњака. Потом би се на плочи, уљаним бојама, извукле све видљиве контуре са листа. Кречњак поседује ту способност да, када је влажан, уљане боје на њему ослобађају уљана мастила која се могу искористити за штампање репродукције листа. Овај метод је, у време док се Стојановић налазио у Бечу, већ био усавршен за потребе серијског штампања. На овај начин се добијала верна копија оригиналног документа. Једна од најбољих особина фотолитографске технике лежи у изузетној постојаности уљаних боја. 107 година после овог Стојановићевог издања, његове странице у боји делују као да су управо одштампане.

¹ Те године је у Кијеву одржана Археолошка изложба, на којој је први пут изложен један лист истргнут из Мирослављевог јеванђеља. Овај лист се и данас чува у Публичној (Народној) библиотеци Санкт Петербурга.

Испоставило се да је „Царски и краљевски дворски уметнички фотографски завод Ангерера и Гершла у Бечу” једини којем би могао бити поверен сложен посао распевезивања књиге, фотографисања страница *Јеванђеља* испод посебног фото-стакла, и њиховог поновног повезивања. Како то обично и бива, 1000 наполеона, сума која је Стојановићу за овај подухват била одобрена, није се показала ни из близа довољна да покрије комплетне трошкове око издања минималних 300 примерака *Јеванђеља* у пуном колору. „Цене су такве да ме у бригу бацају”, вели Стојановић у писму од 17. октобра 1896. године.² Услед недостатка новца, Стојановић је био принуђен да издвоји 40 „важнијих” страница *Јеванђеља*, и оне су штампане у боји и у природној величини. Остале су штампане у црно-белој техници, смањене у пола и по две на једној страни. И на црно-белим странама подржана је црвена боја (киновар) у минијатурама и у тексту, будући да су њоме у јеванђељским текстовима издвојена заглавља; а често и кичме минијатура. Стојановићева брижљива пагинација уједно је и прво означавање бројева страница овога документа, која је у научним радовима цитирана читав век након тога; а доследно ће бити поштована и у критичком издању *Јеванђеља*.

Стојановићева књига садржи и „петроградски лист” (folio 166), који је, зиме 1845. на 1846-ту, у току званичне духовне мисије на Хиландару из књиге истраго руски архимандрит Порфирије Успенски, поневши га са собом у Санкт-Петербург. Лист је само за ту прилику послат из Русије за Беч и потом враћен. Истине ради, треба навести и тврдњу петроградских библиотекара да „архимандрит лист није украо, него га је добио на поклон”³, што је ипак мало вероватно, судећи по чињеници да се о њему ни у Русији не говори од 1846. до 1873. године, када га

² Наводи су преузети из: „Мирослављево јеванђеље – Историјат и коментари”, ЈП Службени лист – Досије, Београд 2002.

³ Исто.

⁴ О називима делова књиге види: Часлав Манчић, „...књишки”, квиз у „Свету речи”, бр. 4-5, стр. 76-78.

⁵ У „Каталогу ретких српских књига 1741 – 1941” (Нолит, Београд, 1971), познати антиквар и библиопол Јанко Хркаловић, уз вртоглаву цену од 6000 ондашњих динара за ову књигу (важи за 1913. годину), додаје белешку: „За 40 г. рада имао сам га два пута”.

⁶ О Народној библиотеци види: „Свет речи”, бр. 4-5, стр. 91-92.

⁷ „Мирослављево јеванђеље – Историјат и коментари”, Београд 2002.

први пут стидљиво помиње Срезњевски. Овде треба додати и то да је најстарији сачувани документ писан српским народним језиком, *Повеља бана Кулина* из 1189. године, завршио на сличан начин: њега је из дубровачког Архива украо Јеремија Гагић, ондашњи руски конзул у Дубровнику, сакривши га ваљда испод капута. И *Повеља* је завршила свој пут у Публичној библиотеци Санкт Петербурга, где се и данас налази.

Штампање и корицење књиге је завршено о Ускрсу 1897. године. Књига има 241 страну, и то: *Предговор* Љ. Стојановића (који је на француски превео изузетан зналац тог језика Богдан Поповић), 200 страна илустрација и 29 страна *Прилога*, у којима Стојановић износи податке о рукопису, палеографским и граматичким особинама текста, о његовој фонетици и морфологији, о паралелама текста *Јеванђеља* са другим писаним споменицима тога времена; једном речју, све што је о *Јеванђељу* у то време у науци било познато. Ових 29 страна и данас су од непроцењиве важности за словенску и српску филологију, те са тугом треба споминути чињеницу да никада доцније нису прештампане у целини.

Рађена су два издања књиге: луксузно, са корицама од дрвета обложеним свињском кожом, позлаћеним ивицама и сребреним копчама на корицама изведеним у познобарокном стилу, и мање луксузно, без украса али истог квалитета хартије и штампе. Луксузно издање (од кога се један примерак налази у Библиотеци САНУ) тешко је преко 10 килограма, са хрптом⁴ ширине преко 5 цм.

Свестан јединствености тренутка у којем је настала ова књига, и сама споменик и колекционарска реликвија⁵, као и сопствене улоге при њеном издавању, Стојановић узима себи за право да, поводом нестанка оригинала из краљевог сефа после династичког преврата 1903, у листу „Одјек” од 26. јула 1911, напише: „Погрешно сам... што нисам настао, да га краљ преда на чување Народној Библиотеци”⁶... „Тај свој грех ја сам искупио дивним издањем, које га је учинило доступним сваком научнику.”⁷ (курзив Н. И.)

У периоду од 1903 – 1945. године *Мирослављево јеванђеље* бивало је сакривано, губљено, проналажено и изнова сакривано, а не мали број пута јавност је сумњала на његову продају или трајно уништење. Тек

после 1945, када је обелодањено да се *Јеванђеље* налази у саставу средњовековне збирке Народног музеја, обновљена су његова даља проучавања. Она су се кретала у неколико праваца – почев од истраживања његове ортографске⁸, палеографске⁹ и ликовне стране¹⁰, преко испитивања подударности блиских средњовековних културних центара, па све до детаљних студија у вези са „технолозијом израде, стањем и заштитом” *Мирослављевог јеванђеља*¹¹.

Највећи недостатак осећао се, ипак, у непостојању критичког издања текста овога споменика, који би обезбедио његова даља филолошка проучавања, и представљао кључни корак према изради парцијалног речника јеванђељских текстова српске редакције. Пројекат израде овог речника црквенословенског интензивирао је средином седамдесетих година у Старословенистичком одсеку Института за српскохрватски језик, уз ангажовање академика Димитрија Богдановића, Павла Ивића и других. *Мирослављево јеванђеље* било је први писани споменик чије се критичко издање спремало у Одсеку.

Посла рашчитавана јеванђељског текста и израде његовог критичког апарата примили су се др Никола Родић и др Гордана Јовановић. Године 1977. из њиховог реферата одржаног на Међународном научном скупу САНУ, а посвећеном управо овом проблему, види се да је посао на изради критичког издања далеко одмакао. Већ је била обављена лексикографска ексерпција дела замашне грађе, а формирана је и методологија научног поступка, која је касније, када је књига издата, постала стандард за издавање сличних докумената.

Године 1986. у издању Института за српскохрватски језик САНУ, после више од десет година рада, свет је угледало прво Критичко издање овога споменика. Оно је изашло 89 година после Стојановићевог фотолитографског издања, а посвећено је „1100-годишњици смрти св. Методија Солунског, Учитеља словенског”.

Осим кратког увода у историјат *Јеванђеља* и историјат његовог проучавања, праћен обимном библиографијом, *Предговор* доноси и преглед ортографије овог споменика, који обухвата историју српских средњовековних писарских центара, као и ос-

новна начела за израду критичког издања једног средњовековног текста.

У главном делу, комплетан текст *Мирослављевог Јеванђеља* је упоређен са текстовима шест *Јеванђељу* историјски блиских споменика: *Вукановим јеванђељем*, *Јеванђељем Црколез бр. 1*, *Јеванђељем Хиландар 8*, *Рашкохиландарским јеванђељем*, *Мокројољским јеванђељем* и *Богдановим јеванђељем*; која обухватају период од краја 12. до почетка 14. века, и то на тај начин што се испод рашчитаних јеванђељских целина наводе речи и синтагме из њима блиских целина осталих споменика, како би се нагласиле сличности и разлике у њиховим варијантама. Овим поступком доследно је поштован принцип критичког издања старих рукописа¹². Он је, даље, значио рашчитаванье не једног, већ седам средњовековних јеванђељских текстова и њихово упоређивање. Читав посао издвајања речничке грађе и сређивања главног текста обављен је при Старословенистичком одсеку Института за српскохрватски језик у Београду.

Прилози доносе преглед читања *Мирослављевог јеванђеља* на два начина: према јеванђелистима и према данима читања, што ствара могућности упоређивања текста *Јеванђеља* са текстом Вуковог превода Новог завета, уз истовремено испитивање његове литургијске функције. Распоред читања према данима дат је и за осталих шест наведених споменика. На самом крају се налази и неколико фотографија страница *Јеванђеља*, у боји.

Године 1998. *Јеванђеље* је коначно рестаурирано¹³ и враћено из Народне библиотеке у Народни музеј где се, у посебној комори на првом спрату, и данас налази. У међувремену, од 1992. године почиње израда „првог потпуног фототипског издања *Мирослављевог јеванђеља* у пуном колору”. На шест год-

⁸ *Орџографија* – од грчких речи *орџос* (*раван*) и *графос* (*ишем*), наука о правом писању речи, тј. правопису.

⁹ *Палеографија* – од грчких речи *палео* (*стари*) и *графос*, наука о разним врстама писма у старом и средњем веку.

¹⁰ Књига Лазара Мирковића *Мирослављево јеванђеље* (издање Археолошког института САНУ, Београд, 1950), важи за прву озбиљнију студију написану о његовим минијатурама.

¹¹ др Вера Радосављевић: *Мирослављево јеванђеље – студије у вези с технолозијом израде, стањем и заштитом*, Народна библиотека Србије, 1994. У овој књизи је дат потпун опис стања сваке минијатуре рукописа.

¹² Упореди: Анђоло Данти, *Документарно издање и критичко издање*, Научни скупови САНУ, књига 10, Београд, 1981, стр. 3-19.

¹³ То је учинио тим рестауратора са др Вером Радосављевић на челу.

ина дугом подухвату сарађују Вељко Топаловић, Душан Мрђеновић и Бранислав Бркић. Озбиљност и прецизност у изради којима су начињена дотадашња издања *Јеванђеља* поставили су ову књигу пред неколико великих изазова: да буде достојни наследник књиге Љ. Стојановића; да замени Стојановићево издање, које као својина Двора никада званично није продавано, на тржишту ретке и драгоцене књиге; а понајпре да обезбеди нова историографска, графолошка и друга проучавања *Јеванђеља* у целини, без додира са осетљивим оригиналом. Да би испунило ове задатке, стварање фототипског издања се кретало у смеровима израде верне репродукције оригинала путем савремених штампарских метода (странице су отискиване у 6-8 штампарских пролаза, уз додатни златни пролаз); и у смеру потпуне реконструкције његовог повеза. Књига је настала новим снимањем страница, при чему није заобиђен ни „петроградски лист”, уз „многобројне ручне интервенције на штампарским плочама”, како би се отклониле мрље настале у пробном отиску, а не садрже их листови оригинала. Занимљиво је то да истоветне коректорске муке ретуширања плоча приликом израде своје књиге спомиње и Стојановић.

Да би било снимљено издање из 1897, књига је расповезана а затим, након обављеног посла, у Бечу поново повезана. Бечки књиговесци су свој посао лоше обавили: основна замерка лежи у томе што су стране тада предубоко увучене у повез и залепљене великим количинама туткала, чиме су слубљени делови текста на унутрашњим маргинама и сакривене неке минијатуре. Сигурносни разлози захтевали су да се књига, у току новог снимања, не расповезује. И поред тога, захваљујући микрофотографским решењима, издање из 1998. исправља и ову грешку. Странице су опет добиле своје старе маргине, а минијатуре су у потпуности репродуковане.

Књига је израђена на 180 листова формата оригинала – 41,8x28,4 cm, са страницама без белих ивица. Табаци у књижном блоку прошивени су концем. Штампана је у Јоханезбургу.

Корице представљају верну реконструкцију оригиналног повеза. Израђене су од дрвета пресвученог мрком кожом, при чему су верно обновљени жигови династије Пале-

олога на њиховом горњем и доњем пољу, клинови и крстасти клинови на угловима горње и доње корице, и реконструисане копче на сва четири места где се на оригиналу називу њихови трагови, према хиландарским повезима рукописа из 15. века. Замисао која има своје историјско оправдање, будући да је познато то да је оригинал негде крајем 14. века преповезан у нове корице, скинуте са неке књиге мањег формата, због чега оне одиста делују као прекратке. И овај ефекат је верно поновљен на репродукцији.

Ново фототипско издање, уместо предговора, прате две засебне књиге: „Историјат” и „Коментари”, настале здруженим радом стручњака из области историје језика, средњовековне и новије српске историје, реставрације средњовековних рукописа, хералдике, фотографије; а као њихови аутори се потписују Душан Мрђеновић, Вељко Топаловић и Вера Радосављевић. Поред потпуног каталога иницијала *Јеванђеља* (њих 360), књиге доносе рашчитаванье *Јеванђеља* по јеванђелистима и данима читања; детаљно реконструисану повест овог рукописа; родословне таблице и грбове владарских династија Немањића, Обреновића и Карађорђевића; саставе Влада Србије од 1889. до 1934. године; текст књиге др Радосављевић (в. фусноту бр. 11); као и детаљну библиографију радова из разних научних области.

Узета заједно, три издања *Мирослављевог јеванђеља* чине у светској традицији издаваштва ретку, ако не и јединствено заокружену целину. За српску културу ова целина је непроцењива – како због своје тематске особености, тако и због тога што издања, свако у свом времену и области, стоје као врхунац племенитих напора у чувању и представљању средњовековних драгоцености нашем простору и времену. Пред српско пак издаваштво, које ни 1897. ни 1998. године није узимало никаквог учешћа у њиховом штампању, она постављају велики задатак, који треба да покаже његову истинску вредност. Он се састоји у томе да *Јеванђеље* сада у скромнијем издању учини доступним ширем кругу интересената, и тиме искључи или барем ублажи нездрава начела ексклузивизма која прате поседовање досадашњих фототипских издања једног од најдрагоценијих споменика наше културе. Подухват вредан пажње на који ће се, како ствари сада стоје, ипак дуже чекати